

ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ МЕТОД У НАУКОВОМУ ІНСТРУМЕНТАРІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

Анотація. У статті розглядаються основні методологічні проблеми дослідження функціональних аспектів сучасної державності. Висвітлюються сучасні концепції щодо розуміння поняття та сутності функцій держави. Показане значення функціонального методу у процесі пізнання соціального призначення сучасної держави.

Аннотация. В статье рассматриваются основные методологические проблемы исследования функциональных аспектов современной государственности. Освещаются современные концепции в понимании сущности функций государства. Показано значение функционального метода в процессе познания социального предназначения современного государства.

Annotation. The article examines the main methodological problems of studies of the functional aspects of modern statehood. Highlights the modern concepts in understanding the functions of the state. The importance of the functional method in the learning process of social destiny of the modern state.

Постановка проблеми. Перетворення, які відбуваються останнім часом у нашому суспільстві, відображаються не тільки на економічній, політичній і соціальній сферах його життєдіяльності, але і на стані сучасної науки. Піддаються переосмисленню більшість понять і категорій, їх зміст. Найбільш динамічно цей процес відбувається у правознавстві, методологічну основу якого утворює теорія права і держави. У рамках цієї науки здійснюється розробка наукових концепцій і понять, які отримують свій подальший розвиток у галузевих юридичних науках. Значна частина таких категорій як «державна», «право», «форми», «методи», «суспільство» набули нового теоретичного звучання і змісту. Дані зміни, безумовно, торкнулись і такого поняття як «функція держави».

Держава, як організація управління, діє у різних сферах суспільного життя. На різних етапах історичного розвитку державності відповідно до об'єктивно виникаючих потреб, що формуються у якості завдань, виділяються стійкі, життєво важливі й тому основні напрями та види державної діяльності, які традиційно називаються функціями держави.

Конкретно-історичний характер соціального розвитку детермінує систему функцій держави, пріоритети в ній, а також зміни й новації як системи в цілому, так і окремих її елементів.

Ступінь наукової розробки теми. Питання про функції держави на будь-якому етапі розвитку є одним із важливіших у загальній теорії держави. Сьогодні не викликає сумнівів те, що сутність держави проявляється через функції, які вона здійснює. Адже пізнання феномену

державності об'єктивно передбачає вивчення не тільки статичних аспектів існування держави, але і її динаміки, тобто того, як цей соціальний інститут живе, діє, змінюється, розвивається, як виконує своє соціальне призначення. Теорія держави і права для описання, пояснення та прогнозування діяльній сторони держави використовує поняття функції держави – характеристики саме того, що і як держава «робить».

Мета статті. Метою статті є аналіз функціонального методу у науковому інструментарії дослідження сучасної державності.

Викладення основного матеріалу. Еволюція розуміння феномена «функція держави» напряду пов'язана з історією становлення та розвитку функціонального підходу у суспільствознавстві. Сутність такого підходу полягає у виділенні елементів соціальної взаємодії, які підлягають дослідженню, та визначенні їх місця та значення у деякому зв'язку, якісна визначеність якого робить необхідним його системний розгляд. Даний підхід є одним з основних методологічних прийомів практично у всіх соціальних науках та, відповідно, займає важливе місце у право- і державознавстві [4; 7; 8; 9; 11; 14; 16].

Різні прояви функціонального підходу можна спостерігати майже у всіх соціальних концепціях, де суспільство розглядається у якості певної системи. В юридичній науці такий підхід нерозривно пов'язаний з системним розумінням таких феноменів, як «право» та «держава».

Безумовно, кожна суспільствознавча наука має свій методологічний інструментарій, з допомогою якого вона вивчає відповідні соціальні процеси, робить висновки та дає пропозиції для практики. Методологія відноситься до галузі найбільш актуальних та складних проблем юридичної науки. Їх вирішення має вихід на різні сторони правових досліджень, правотворчості та правореалізації, навчального процесу в юридичних навчальних закладах тощо. Від рівня ефективності рішення вказаної проблеми безпосередньо залежить продуктивність наукової та практично-прикладної праці. Методологічна культура юристів віддзеркалюється на всіх сторонах їх діяльності, в тому числі світоглядній зрілості, соціологічній грамотності, ідейній впевненості, правовій інформованості та професійній майстерності [17, с. 47–48].

За всієї першочерговості методології та окремих методів, природа, класифікація, а також місце у системі методів юридичної науки функціонального методу дослідженні все ще недостатньо. Причому болюче зазначена прогалина спостерігається не лише в галузевих юридичних науках, а й у теорії держави і права. Думається, що успішне вирішення наукою теорії держави центрального завдання – вивчення феномену держави та її функцій, знаходиться в безпосередній залежності від загального стану методології.

Наука теорії держави використовує притаманні державознавству наукові методи досліджень – власне дослідницькі та інструментальні. Критерієм диференціації між ними є неспівпадіння цілей та сфер дослідження. Так, дослідницькі методи спрямовані на аналіз та

діагностику системи, що досліджується, тоді як інструментальні – на проектування нових систем, нових підходів. Використовуються загальнонаукові (діалектичний, синергетичний, системного аналізу, соціологічний) та спеціальні (порівняльного правознавства, нормативно-логічний, структурно-функціональний, історико-юридичний, методи переходу від загального до особливого, від абстрактного до конкретного тощо). Також, діяльність у сфері державної влади і управління має свої особливості, які полягають головним чином у концентрації уваги на вирішенні питань суспільного значення. Відповідно, методологія вирішення проблем, пов'язаних з цим, не може не включати у себе, поряд з критеріями ефективності, також критерії публічності та соціальної консолідації. Відповідно до цих вимог, суб'єкт, який діє у режимі публічної влади, при прийнятті рішення має обирати суспільно визнані варіанти ефективного рішення.

Отже, визначаючи методологічні підходи до дослідження проблем сучасної державності, ми виходимо з того, що фундаментом юридичної науки має стати методологія, яка відповідає сучасним вимогам, що сучасна методологія виходить з визнання неможливості тлумачення правової та політичної реальності у рамках будь-якого одного методу, вона виражає потреби у багатоманітності методів, точок зору, позицій, виступає як їх поєднання, взаємодоповнення. Сьогодні теорія держави і права виходить з визнання необхідності використання усіх сучасних, а також вироблених раніше методик пізнання.

Водночас, вагоме місце в системі методів теорії держави займає саме метод функціонального аналізу. Адже ключовим поняттям, за допомогою якого розкривається зміст і сутність політичної системи будь-якого суспільства, є влада, діяльність щодо її здійснення, функції. Саме влада та відносини, пов'язані з нею, характеризують політичні функції різних соціальних інститутів, є системоутворюючими чинниками, які формують політичну систему суспільства. Фактично політичну систему і утворюють різні організації, інститути, установи боротьби за владу, за її утримання, використання, організацію та функціонування. А те, як ця влада здобувається, як легально функціонує у самому загальному смислі й становить зміст політичної системи, а звідси детермінує систему функцій держави.

Актуальність діяльнісного та функціонального методу наукових досліджень державно-правових явищ та процесів, які відбуваються в Україні, сучасної державності в цілому, зумовлена рядом факторів і, насамперед, внутрішніми факторами, тобто суттю і змістом цих явищ. Насамперед, це обумовлено такими чинниками, по-перше, новим типом української держави, яку проголошено суверенною, незалежною, демократичною, соціальною та правовою державою. Природно, що розкрити роль і значення цієї держави можна лише, або насамперед, через її діяльність і, зокрема, через функції. До того ж соціальна роль і значення держави тривалий час принижувались, спотворювались або замовчувались.

По-друге, новою системою органів державної влади, які, на відміну від колишніх, традиційних, є одноособовими (Президент України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини тощо), або являються собою лише вищі або центральні органи державної влади (Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Конституційний Суд України). Лише системно-структурний аналіз цих явищ, який би здійснювався поза діяльнісного підходу, є малоефективним. Дослідження цих органів державної влади об'єктивно можливе лише через функції.

По-третє, істотно змінився зміст діяльності держави та ряду органів державної влади, які раніше були в переважній більшості символічними (наприклад, парламент). З'ясувати їх нинішню роль, звичайно, можливо насамперед через функції як об'єктивні явища.

Функціональний аналіз діяльності держави (її динамічна спрямованість) сприятиме проникненню у політико-правову природу цього суб'єкту політичної системи суспільства, розкриватиме обсяг, характер і зміст його діяльності. Тільки за допомогою поняття функцій надається конкретна визначеність цього політико-правового феномену. Без функціонального аналізу неможливе вивчення будь-якого елемента політичної системи суспільства: держави, органів державної влади, політичних партій. Лише визначивши функції держави можна уявити, яку роль відіграють вони серед інших суб'єктів політичної системи, в суспільстві взагалі та яке їх соціальне призначення.

Розробка проблем функцій держави зумовлена також і тим, що функції визначають організаційну побудову механізму держави. Структура будь-якої системи визначається її функціями. Безвідносно до аналізу функцій неможливо будь-що сказати про діяльність і ефективність структури об'єкта. Зміна функцій неминуче веде до зміни структури. Це дозволяє деяким авторам зробити категоричний (але далеко не безспірний) висновок про те, що функціональний метод пізнання (від аналізу поведінки системи до розкриття її структури) є вихідним, первинним порівняно з структурним методом (від аналізу структури до виявлення поведінки) [6, с. 4].

У філософській літературі визначається, що частини об'єкту «визначаються не зі сторони (чи не тільки зі сторони) їх субстанціональних, субстратних властивостей, а з точки зору їх місця в межах досліджуваного цілого, тобто за функціями, які вони виконують» [1, с. 39]. Таким чином, вихідною категорією, що визначає місце компонентів у системі є функція. Функціональне дослідження – це найбільш вдалий шлях розкриття змісту та сутності діяльності держави. Адже, застосовуючи функціональний принцип, ми розглядаємо ціле, як результат взаємодії системи з середовищем, як властивість відношення між системою і середовищем. Дане зауваження дозволить зрозуміти сутність функціонального підходу у методологічному, філософському плані.

Але функціональний метод стає ефективним інструментарієм наукового дослідження тільки тоді, коли правильно визначене його місце в

системі інших наукових методів. На думку В. М. Корельського, значення функціонального підходу у дослідженні державно-правових явищ полягає у тому, що він, «по-перше, глибше засвоїти поняття держави, побачити її історичне призначення та роль у житті суспільства; по-друге, дає можливість науково окреслити зміст діяльності держави, її механізм у конкретних історичних умовах; по-третє, слугує цілям вдосконалення організаційної структури держави для якісного здійснення державного управління» [18, с. 142–143].

Як відзначає інший російський вчений-теоретик права Л. А. Морозова «функціональна характеристика дозволяє вивчити державу конкретного типу, виду, форми, а також державність конкретного народу. Саме аналіз розвитку, змін функцій держави дозволяє простежити, як змінювалася державна організація суспільства за порівняно тривалий історичний період» [10].

Аналогічні думки висловлює й А. Б. Венгеров, який відмічає, що «функціональний підхід дозволяє більш глибоко вивчити тривалий історичний процес виникнення, розвитку, зміни, руйнації, появи держав різних типів, видів, форм у різних народів, тобто процес формування та еволюції державності. Поняття державності як раз і характеризує наявність державної організації суспільства, різні етапи, які це суспільство проходить у своєму історичному бутті, та найголовніше – різні функції, які держава виконує. Іншими словами, тільки взяті у сукупності статичні та динамічні характеристики дозволяють глибше пізнати природу такого складного соціального інституту як держава» [2, с. 142].

Варто усвідомлювати, що функціональний аналіз є можливим тільки у динамічних системах, тобто тих системах які здатні змінюватися. Такими, власне, й є держава і право. Механізм першої, як свідчить історія, змінюється більш ніж регулярно. А норми другого також постійно змінюються та вдосконалюються. Але, підкреслюючи значення функціонального методу в теорії держави і права, доводиться, однак, констатувати його відносно обмежені можливості. Коли мова йде про систему, внутрішня ієрархія якої більш чи менш зрозуміла, функціональне описання може виявитися досить ефективним засобом аналізу. При аналізі системи із достатньо складними рівнями зв'язків, функціональний метод не може дати відповідей на усі питання, які виникають у процесі системного аналізу. Тому іноді виникає потреба у структурному аналізі.

Необхідність структурного аналізу випливає з специфіки системного та функціонального методів, схожих тим, що за допомогою кожного з них так чи інакше з'ясовується та аналізуються структурні елементи системи. Цим, можна пояснити те, що у літературі нерідко зустрічаються найменування розглядуваних методів як системно-структурного та структурно-функціонального.

Для вивчення статичного стану державно-правових явищ метод структурного аналізу, безумовно, є необхідним, оскільки за його допомогою визначаються складові частини даної системи. Тому, важко

погодитися з думкою, що функціональний метод завжди є вихідним, первинним у порівнянні з структурним [6, с. 4]. Переважне значення того чи іншого методу завжди залежить від завдань та об'єкта дослідження. Зокрема, коли за мету обирається тільки структура системи, функціональний метод не може мати пріоритету перед структурним. Однак, пізнавши структуру держави у цілому або структуру окремих її елементів, неможливо пізнати у той же час її динамічні властивості, (головну соціальну цінність держави, важливішу сторону її соціального призначення). І в цьому випадку застосування методу структурного аналізу недостатньо, більш ефективним є функціональний метод, за допомогою якого вивчаються взаємозалежність елементів, їх взаємодія та взаємовплив [13, с. 37].

Особливий вплив на виникнення та еволюцію функціонального методу пізнання у політико-правових теоріях зробив науковий підхід, у відповідності з яким держава розглядалася за аналогією з живим організмом. У відповідності з таким сприйняттям соціальних явищ у системі суспільства та, відповідно, у його політичній організації – державі вишукувалися певні схожі риси з біологічними органами. При цьому, наприклад, функції держави, так саме як і функції органічної системи, у процесі своєї реалізації переслідували у достатній ступені схожі цілі – самозбереження, поступальний розвиток, вирішення спірних та подолання кризових ситуацій тощо [19, с. 80].

Таким чином, функціональний підхід не просто передбачає розгляд держави як деякої статичної системи, а висуває вимогу її дослідження у процесі різного роду цілеспрямованої діяльності, через яку виражається сутність самої держави як єдиного організму. При цьому дослідженню підлягає як діяльність окремих елементів, які складають державне ціле (армія, суди, органи управління тощо), так і цілеспрямована діяльність всієї соціально-політичної системи, яка зводиться до вирішення важливіших завдань та досягнення глобальних цілей, які стоять у даний історичний період перед суспільством у цілому.

Слід відзначити, що у вітчизняних та зарубіжних наукових джерелах зустрічаються різні варіанти визначення та характеристики поняття функцій держави. Поняття «функція соціальних систем», не зважаючи на досить широке висвітлення в спеціальній літературі, немає загально визнаного тлумачення. У визначенні функцій соціальних систем в теперішній час домінують головним чином дві полярні позиції. У відповідності з першою поняття функції держави пов'язується у більшій чи меншій мірі з поняттям його діяльності [12]. Причому у більшості випадків в якості суттєвої ознаки функції приймається те, що це певна частина (вид) діяльності. Однак існує інша точка зору: функція в сутності своєї є лише «потенційна можливість чи необхідність діяти певним чином в певних умовах» [12, с. 73], «реально функція сама по собі не існує, вона спостерігається в процесі конкретної цілеспрямованої

діяльності» [3, с. 110], є не частиною діяльності, тобто матеріальним процесом, а лише напрямками цієї діяльності.

З позицій іншого підходу, функція держави визначається головним чином через його соціальне призначення, яке полягає у вирішенні певних завдань та досягненні цілей [5; 15]. Обумовлений даний концептуальний підхід тим, що протягом усієї історії розвитку держави різні її функції виникали як певна реакція суспільства на будь-які потреби, як спосіб, метод їх задоволення. Тому вже у самому виникненні закладене конкретне завдання або група завдань. Але функції держави не є тільки лише ідеальними або навіть практичними завданнями та цілями. Тому, варто погодитись з тією точкою зору, згідно з якою функція (у її соціальному розумінні) певним чином пов'язана із здійсненням діяльності (з функціонуванням). У іншому випадку відбувається ототожнення функції з цільовими установками, завданнями [19, с. 82]. Виходячи з цього у теоретичному державознавстві робилися спроби включення у поняття функції держави фактичної, реально здійснюваної державної діяльності.

Поняття функцій держави широко стало використовуватися саме на попередньому (радянському) етапі розвитку вітчизняної теорії держави і права. У межах марксистсько-ленінського підходу відносно держави виділялися, насамперед, класова сутність держави, загальносоціальне та класове призначення держави, стверджувалося, що оскільки, і напрям, і предмет, і зміст діяльності держави, і система структурних утворень, що забезпечує їх, змінюються у залежності від зміни класової сутності і форми держави, оскільки для визначення цієї залежності найбільш оптимальним є поняття саме функції.

На сучасному етапі розвитку вітчизняної теорії держави і права також зберігається функціональний підхід до діяльній сторони держави, але з одним істотним уточненням: розширюється та поглиблюється розуміння соціального призначення держави, спростовується раніше проголошений жорсткий зв'язок між змінами класових характеристик держави та, відповідно, її функцій. Цей зв'язок, як показує історичний досвід, виявився більш багатоаспектним, на функції справляють детермінуючий вплив не стільки класові характеристики держави, скільки нові умови та проблеми сучасної життєдіяльності суспільства, існування цивілізації (екологія, ядерне роззброєння, демографічні, сировинні та інші глобальні проблеми). Тобто, і в функціональній характеристиці держави вітчизняна теорія також відходить від попередньої методологічної вульгаризації та догматизації, враховує нові проблеми, але разом з тим зберігає й те позитивне, що було напрацьоване у цій області на попередньому етапі. Цінним виявилось насамперед саме розуміння функції держави, її зміст та значення як однієї з найважливіших характеристик діяльній сторони держави.

Висновки. Отже, функціональний метод наукових досліджень в юриспруденції є видом наукових досліджень державно-правових явищ та процесів шляхом аналізу і узагальнення їх функцій. Це спосіб, прийом

наукових досліджень, зумовлений об'єктом дослідження. За своєю суттю функціональний метод є науковим методом, тобто науковим дослідженням, способом, формою наукового пізнання, видом наукових досліджень діяльнісних аспектів державно-правових феноменів в юридичній науці і науці в цілому. За своїм змістом функціональний метод є науковим дослідженням функцій державно-правових феноменів або через функції державно-правових явищ, тобто держави і права в цілому, та їх окремих інститутів з метою з'ясування ролі, значення, статусу тощо. За своєю формою функціональний метод є певним видом досліджень, аналізу.

Безумовно, окрім функціонального методу теорія держави використовує також і інші методи дослідження. Усе це підтверджує, що сучасні процеси державотворення і правотворення, функціонування держави та суспільства, становлення відкритого громадянського суспільства та демократичного конституціоналізму не можуть і не повинні досліджуватися та вирішуватися на основі лише формально-юридичних методів. Сучасні дослідження вимагають привнесення в них соціально-філософської складової. Йдеться не просто про необхідність узагальнення досвіду окремих дослідників-правників, а про пізнання загальної, формально-логічної та функціональної природи права і держави як реальних соціально-політичних явищ.

Використані джерела:

1. Блауберг И. В. Становление и сущность системного подхода / И. В. Блауберг, Э. Г. Юдин. – М. : Наука, 1973. – 269 с.
2. Венгеров А. Б. Теория государства и права : учебник для юрид. вузов / Венгеров А. Б. – [3-е изд.]. – М. : Юриспруденция, 1999. – 528 с.
3. Вишняков В. Г. Структура и штаты органов советского государственного управления / В. Г. Вишняков. – М. : Наука, 1972. – 278 с.
4. Калашников С. В. Функциональная теория социального государства / С. В. Калашников. – М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2002. – 190 с.
5. Каск Л. И. К вопросу о функциях государства / Л. И. Каск // Вопросы современного развития советской юридической науки : тезисы докладов Научной конф., посвященной 50-летию советского государства и права (г. Ленинград, 5–7 июня 1968 г.) / отв. ред.: Н. С. Алексеев, С. А. Домахин, Л. С. Явич. – Ленинград : Изд-во Ленинградского ун-та, 1968. – С. 22–24.
6. Каск Л. И. Функции и структура государства / Л. И. Каск. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1969. – 65 с.
7. Ладиченко В. В. Функціональний підхід до розуміння держави: питання про дотримання інтересів особистості / В. В. Ладиченко // Держава і право: Юридичні і політичні науки : зб. наук. праць. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2007. – Вип. 36. – С. 16–22.
8. Лубенченко К. Д. О функциональном подходе к исследованию социалистического права / К. Д. Лубенченко, А. А. Матюхин // Методологические и теоретические проблемы юридической науки : сб. науч. трудов / [редкол.: В. П. Грибанов, К. Д. Лубенченко, М. Н. Марченко ; отв. ред. В. Д. Попков, Ю. М. Ткачевский]. – М. : Изд-во Московского ун-та, 1986. – С. 5–18.
9. Марков Ю. Г. Функциональный подход в современном научном познании / Марков Ю. Г. – Новосибирск : Наука, 1982. – 255 с.
10. Морозова Л. А. Функции российского государства на современном этапе / Л. А. Морозова // Государство и право. – 1993. – № 6. – С. 98–108.

11. Ней Н. С. Системно-функціональний підхід до розуміння держави / Н. С. Ней // Науковий вісник Чернівецького ун-ту. Правознавство : зб. наук. праць. – 2006. – Вип. 365. – С. 21–24.
12. Попков В. Д. Социальная политика Советского государства и право / В. Д. Попков. – М. : Изд-во МГУ, 1979. – 137 с.
13. Радько Т. Н. Теория государства и права : учеб. для вузов / Т. Н. Радько. – М. : Академ. Проект, 2005. – 816 с. – («Gaudeamus»).
14. Реутов В. П. Функциональный подход и проблемы отраслевой дифференциации права / В. П. Реутов // Юридическая наука и практика: пути развития и совершенствования : сб. статей / [редкол.: Г. Я. Борисевич, Л. В. Боровых, Л. Ю. Бугров и др. ; отв. ред. Н. И. Гонцов]. – Пермь : Изд-во Пермского ун-та, 2003. – С. 4–21.
15. Самощенко И. С. О правовых формах осуществления функций Советского государства / И. С. Самощенко // Советское государство и право. – 1956. – № 3. – С. 81–91.
16. Сетров М. И. Основы функциональной теории организации. Философский очерк / М. И. Сетров. – Л.: Наука, 1972. – 164 с.
17. Сурилов А. В. Теория государства и права : учеб. пособие для юрид. фак. ун-тов и ин-тов / Сурилов А. В. – К. : Выща школа, 1989. – 438, [1] с.
18. Теория государства и права: учеб. / [под ред. В. М. Корельского и В. Д. Перевалова]. – М. : НОРМА – ИНФРА-М, 1998. – 616 с.
19. Теория государства и права: учеб. / [под ред. Р. А. Ромашова]. – СПб.: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2005. – 630 с.
20. Юсупов В. А. Право и советское государственное управление. Административно-правовой аспект проблемы / Юсупов В. А. – Казань : Изд-во Казанского ун-та, 1976. – 263 с.

Рецензент: д.ю.н., професор Баймуратов М.О.

УДК 340; 342

Пилипенко О.Є.

д.ю.н., доцент кафедри теорії, історії держави
і права та конституційного
права Академії муніципального управління

ІСТОРІЯ САМОВРЯДУВАННЯ ГРЕЦЬКИХ ГРОМАД В УКРАЇНІ В СЕРЕДИНІ XVII – XIX СТ.

Анотація. В науковій статті досліджується та аналізується історія розвитку самоврядування в Україні. Зокрема висвітлюється діяльність органів місцевого самоврядування національних меншин на території підросійської України у 17-19 ст.

Аннотация. В научной статье исследуется и анализируется история развития самоуправления в Украине. В частности освещается деятельность органов местного самоуправления национальных меньшинств на территории украинских земель, которые входили в состав Российской империи в 17-19 вв.

Annotation. In the scientific article author research and analyzing history of local self-government in Ukraine. A specially development of local self-government different nations of Ukrainian lands in 17-19 centuries.